

tures. The agrarian issue has always been acute in Ukraine, and power authority made the Ukrainian peasants in different ways be live that NEP was that treasured dream to possibly enjoy, work on their own land. But in dui course they understood that became involuntary participants of great political falsification. While the country was in need of bread production peasants were required and various blessings were promised to them but when the country got stronger it forced peasants to submit to it's orders.

The article contemplates the financial part of the Ukrainian village life on the eve of the complete collectivization in Ukraine.

Funding of villages is a serious part of the state, budgetary policy, and consequently we perform only a partial analysis of this policy, money receipt and outflow instability of bread procurement prices and the price policy of the state.

Key words: peasantry, financial situation, financial instability, crediting, value policy, collectivization.

Отримано: 18.09.2014

УДК 37.014.53

О. С. Паращевіна

МІСЦЕ БЕЗПРИТУЛЬНОЇ ДИТИНИ В ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 20-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті дається короткий огляд історіографії, методології досліджень історії повсякденності України 20-х рр. ХХ ст. Сучасні історичні дослідження спрямовані на вивчення повсякденного життя українського суспільства, що дає змогу аналізувати не тільки політичну історію за «офіційними» джерелами, але й залучати широкій пласт невідомих джерел, що надає нам «народна історія».

Новий напрямок в методології історії, який отримав назву «історія повсякденності», відображає життя простого громадянина очима самого цього громадянина. Опис житла, побуту, традицій, знарядь праці, одягу, фольклору, цінностей и оцінок тих чи інших політичних та історичних подій не з сучасних позицій, а в момент протікання цих подій.

Історія повсякденності дозволяє дізнатись про умови життя, традиції, побут різних слоїв населення українського етносу не з позицій офіційних документів і ідеології, а з почуттів, емоцій, висловлювань і оцінок людей, які живуть в даний відрізок часу.

Серед широкого кола питань історії повсякденності 1920-х рр. значне місце посідає аспект дитячої безпритульності, бо саме в цей час ця соціальна аномалія набула загрозливих розмірів. Проблема дитячої безпритульності довгий час замовчувалась радянською історіографією і визначалась виключно як «пережиток капіталізму», залишений СРСР царською Росією.

В представленій статті крізь призму історії повсякденності досліджуються історичні, соціально-економічні причини, джерела формування дитячої безпритульності на початку 20-х рр. ХХ ст.

Автором виокремлено місце дитини в історії повсякденності України, досвід роботи органів народної освіти з подолання дитячої безпритульності та наведені спомини безпритульних дітей того часу.

В дослідженні приділено увагу впливу голоду 1921–1922 рр. на ріст дитячої безпритульності в Україні та перших кроках органів народної освіти України з надання допомоги голодуючим.

Ключові слова: *історія повсякденності, соціальні аномалії, дитяча безпритульність, народна освіта, голод, соціально-економічні процеси, соціальний захист, дитячий будинок, методологія, історіографія.*

Дослідження політичної історії України 20-х рр. ХХ ст. залишають поза увагою вчених численні питання історії повсякденного життя українського суспільства, серед яких неабияке місце займає проблема дитячої безпритульності, про що буде йтися мова у репрезентованій статті.

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю розкрити «білі плями вітчизняної історії» з погляду рядового громадянина, а не тільки з офіційних джерел.

Новий напрям у методології історії, який отримав назву «історія повсякденності», зображує життя пересічного громадянина: житло, побут, традиції, умови, зміст та знаряддя праці, в що люди одягались, що їли і т. п.

Означений напрям методології історичних досліджень відкриває можливості дізнатися про умови життя, традиції, побут різних прошарків українського етносу в різні епохи не з позиції офіційних настанов, а з визначення самої реальності пересічного громадянина, не заангажованого політичною ситуацією, не обтяженого офіційною ідеологією. Через повсякденність можна зрозуміти історичні процеси через споглядання людьми світу, в якому їм довелось жити і творити. Цей аспект гостро стосується й питання дитячої безпритульності, яке довгий час зображувалось офіційною радянською історіографією не як соціальна аномалія того часу, а як пережитки капіталізму

Дослідження історії повсякденності українськими істориками зараз набули системного і всеосяжного характеру: виділились наукові школи, періодичні видання, проводяться всеукраїнські наукові конференції [1].

Історія повсякденності, як актуальна сфера історичних досліджень сьогодення, є пріоритетним напрямком в наукових розвідках багатьох істориків сучасності С.В. Кульчицького, О.А. Удада, П.М. Кравченко, В.В. Іваненка, Н.Н. Козлової, Н.Б. Лебіної, В.С. Тяжельникової, Т.М. Смирнової, тощо [2]. Вивченню проблем безпосередньо дитячої безпритульності означеного періоду присвятили свої праці широке коло вчених: С.В. Кульчицький, С.П. Шаталіна, І.І. Діптан, А.Г. Зінченко, В.Є. Виноградова-Бондаренко, І.В. Іщенко. Щоправда, аспект повсякденного життя безпритульних дітей присутній у працях С.В. Кульчицького, С.П. Шаталіної та І.В. Іщенко [3].

Наша мета – показати проблему дитячої безпритульності через призму історії повсякденності, залучаючи до аналізу різні історичні джерела.

Переходячи до викладу основного матеріалу, треба відзначити, що проблема дитячої безпритульності особливо гостро постає в Україні на початку 20-х рр. ХХ ст. Це зумовлювалось своєрідністю політичного та соціально-економічного становища. Дві кровопролитні війни, які тривали безперервно майже 7 років, призвели

території України до розрухи та повного розвалу. Після закінчення громадянської війни республіка перетворилась на руїну. Збитки оцінювались у 10 млрд. руб. золотом, не враховуючи людських втрат [7, с.328]. В одній лише Україні побоїща, розстріли та епідемії, пов'язані з війною, а особливо із громадянською, забрали 1,5 млн. жителів [12, с.322]. Вони залишили напризволяще 250 тис. своїх дітей – круглих сиріт, які поповнили юрби голодного і обірваного безпритульного дитинства [11, с.1]. Групи подібних дітей з'являлись у великих містах України та на вузлових залізничних станціях. Нестача харчів, палива та зростання безробіття посилюють міграційні процеси населення: із міст в села, із Півночі на Південь і – навпаки. Україна стає тим місцем, куди стікаються знедолені, нікому не потрібні, діти з усіх кінців Росії – в надії знайти на плодючих територіях їжу та погрітись на берегах Чорного і Азовського морів.

В листі до Ради Народних Комісарів України від 02.06.1923 р. Голова Харківського Губвиконкому з цього приводу писав: «В результаті війни і голоду по селах України розсіялись десятки тисяч безпритульних дітей. Найбільша їх кількість осіла в Харківській губернії, оскільки Харків був вузловим залізничним центром, куди стікались хвилі безпритульних і голодних дітей, як із Поволжя, так і з півдня України» [9, арк.104]. Кількість безпритульних дітей тільки в Донбасі в 1920 р. становила 40 тис. а по всій Україні за офіційними даними того часу – до 1,5 млн. [8, с.5].

Головними джерелами дитячої безпритульності 20-х рр. XX ст. стали сирітство (революція, громадянська війна, голод та епідемії викинули на вулицю тисячі сиріт, чий батьки загинули у вирії подій того часу), бездоглядність при живих батьках та втечі із дореволюційних дитячих будинків, де було холодно і голодно, які розорялись військовими діями, це – ще дореволюційні сироти. В 1914 р. в Російській імперії нараховувалось 2,5 млн. безпритульних дітей. Більшість виховних будинків для таких дітей входило у відомство імператриці Марії Федорівни. Після скинення з престолу царя Миколи II та фізичного знищення всієї царської сім'ї більшовиками, ці діти залишилися без засобів до існування – адже фінансування будинків було припинено. Вони поповнили ряди безпритульних [11, с.11]. Ще одним із джерел збільшення кількості дітей за рахунок дореволюційних сиріт, був так званий «заповідницький промисел», коли покинутих дітей із дитячих будинків віддавали в селянські сім'ї, яким виплачували в місяць по 3 руб. за дитину. Після більшовицької революції 1917 р. грошові надходження припинились, і діти з цих сімей в більшості були викинуті на вулицю.

Посиленню дитячої безпритульності сприяв ще й розвал економіки більшовицькою політикою «військового комунізму» в 1918–1920 рр. Виробництво промислової продукції у республіці знизилось до 1/10 довоєнного рівня. У 1920 р. в Україні випускалось сталі – 1,7%, прокату – 1,8%, вугілля (Донбас) – 22% рівня 1913 р. З 11 тис. підприємств 1921 р. в республіці діяло 2,5 тисячі переважно дрібних підприємств [7, с.329].

Цей факт сприяв росту безробіття серед дорослого населення і вкрай знизив можливість підліткового та дитячого пра-

цешаштування Найявність безробіття серед дорослого населення призводить до погіршення матеріального забезпечення родини, а іноді і до голодування її членів. Перш за все це стосується дітей як найменш захищеної частини населення. Потреба якось прогудуватися вигане на вулицю навіть тих дітей, які мають батьків. Це так звані бездоглядні діти, які при живих батьках знаходяться на положенні сиріт і піднімають питання соціального сирітства [5, с.16].

Не кращою була ситуація і в сільському господарстві України. Незацікавленість селян у виробництві продуктів харчування, зумовлена політикою воєнного комунізму, недостатня забезпеченість реманентом та тягловою силою, спричинили скорочення на 15% посівних площ та зменшення валового збору зерна в 1920 р. порівняно з 1913 р. на 61,5% [7, с.330]. Велика кількість безпритульних дітей втікали із сіл в міста в надії якось вижити, попадали в компанії собі подібних і пристосовувались до соціуму свого існування. Так, в анкеті одного безпритульного хлопця на ім'я Василь зафіксовано таку історію: «До того, як потрапи на вулицю, я жив у селі. Мати в мене померла, батько також. Залишилися я та сестра. Так як ми жили погано, мені довелося просити милостиню. Скоро мені це набридло і я втік від сестри. Я поїхав у місто, де ходив з іншими безпритульними. Одного разу я попав за крадіжку до міліції, а потім через Комісію Неповнолітніх попав до нічліжки, де я став жити і працювати» [6, с.16].

Кількість безпритульних дітей особливо збільшується в 1921–1922-х рр., в зв'язку із голодом в Україні. На 1 квітня 1922 р. в Україні голодувало 5,6 млн. чоловік, що становило 25% всього населення. Епіцентром лиха стала Запорізька губернія [7, с.331].

«Ібо вначае осени 1921 года, в следствии очень дурной информации, создалось впечатление, что бедствие голода поразило только Поволжье, Украина же «как-нибудь» справится собственными силами с некоторым недородом хлебных злаков. И только постепенно, примерно в ноябре – декабре 1921 года стали доходить первые очень тревожные вести из Запорожья, Донбасса, Екатеринослава об абсолютном голодании населения и необходимости срочной помощи ему в такой же мере, как и населению Поволжья». Найбільш незахищеними від голодної смерті були діти. Взимку 1921–1922 рр. в Україні голодувало 2 млн. дітей [4, с.6, 8]. Про кількість голодуючих дітей по губерніям в Україні видно із наведених в поданій нижче таблиці цифр.

**Відомості про голодуючих дітей Півдня України
на 1.04.1922 р.** [4, с.6]

Губернії	Загальна кількість дітей до 15 років	Із них голодуючих
Донецька	1 216 674	400 000
Запорізька	502 121	470 000
Катеринославська	743 302	252 000
Миколаївська	589 325	440 000
Одеська	809 325	172 000
Всього:	3 861 252	1 734 000

З визначенням картини голоду в Україні в 1921 р. загострилась проблема дитячого голоду. На допомогу голодуючим дітям створюється на початку вересня 1921 р. «Секція допомоги голодуючим дітям», спочатку при Центральній Комісії Голодуючим (Секція помгоддіт при ЦКПГ), а потім при Центральній Раді Захисту Дітей України (ЦСЗД України). На місцях апаратом секції були Губернські ради захисту дітей (Г.Р.З.Д.) Останні діяли на підставі особливого «Положення про секції допомоги голодуючим дітям». Провели власні Постанови Раднаркому від 14 жовтня 1921р. «Про безпритульних дітей», «Положення про розміщення безпритульних дітей серед населення « від 15.10.1921 р. та Інструкцію Губернським Наркомом освіти «Про прийняття та розміщення дітей, евакуйованих із голодних губерній РРФСР і про організацію допомоги голодуючим дітям України» від 19.10.1921 р. [6, с.16].

Першочерговими задачами держави стало – нагодувати безпритульних дітей та забезпечити їх елементарним житлом. Основну роботу в цьому напрямку було покладено на Народний Комісаріат Освіти України, на його Відділ соціального виховання. З цією метою організовувались ідальні та нічліжні будинки для безпритульних дітей у великих містах (Києві, Харкові, Катеринославі, Донецьку, Одесі, тощо). Контингент присутніх тут дітей не був чітко визначеним, але діти могли отримати обід та гігієнічні умови для нічлігу.

Найбільш організованою формою допомоги безпритульним дітям стає дитячий будинок. Більшість дитячих будинків в 1920–1921 рр. організовувалось в конфіскованих поміщицьких маєтках та будинках міської буржуазії. Тут було все пристосовано для проживання невеличкої кількості (до 30–40) дітей, і тому забезпечити соціальною підтримкою всіх потребуючих не було можливості [10, с.31–32].

Зі збільшенням кількості безпритульних в 1921 р. виникла потреба у створенні спеціально організованих дитячих будинків, яка вирішувалась за рахунок вміщення дітей в будови бувших монастирів, адміністративних, просвітних і медичних помешкань. Тут умови проживання були жахливі – антисанітарія, відсутність елементарних побутових умов, ліжок, білизни, тощо. Але іншого шляху допомоги дітям не було. Органами освіти України створилась ціла система дитячих закладів: дитячі будинки, інтернати; будинки для правопорушників: основний і допоміжний будинки, трудовий будинок, відкритий дитячий будинок для безпритульних дітей; заклади з дослідження та розподілу дітей: приймальники, колектори, розподільники, реформаторіуми.

Таким чином, можна зробити висновок, що дитяча безпритульність в Україні на початку 20-х рр. ХХ ст. було явищем історичного та соціально-економічного характеру, породженим наслідками військових подій 1914–1920 рр., розвалом промисловості і сільського господарства більшовицькою політикою «військового комунізму», безробіттям і відсутністю державного механізму соціального захисту дитинства. Дитяча безпритульність – явище глибоко соціальне, що мало корені і витоки в сирітстві та умовах

життя соціальних низів і стало виявом однієї з соціальних аномалій українського суспільства означеного періоду. Дитяча безпритульність – барометр політичної та економічної стабільності історичного розвитку держави. Вона загострюлася в часи зміни основ суспільного ладу та форм власності, демографічних втрат в часи війн та голодоморів.

Список використаних джерела і літератури:

1. Історія повсякденності: теорія та практика : матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. / упоряд.: Лукашевич О.М., Нагайко Т.Ю. ; Міністерство освіти і науки України ; НАН України. Інститут історії України ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, кафедра історії та культури України, навчально-науковий центр усної історії. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 246 с.; Парашевіна О.С. Дослідження історії повсякденності в сучасній українській історіографії / О.С. Парашевіна // Проблеми та перспективи розвитку залізничного транспорту : матеріали 74 Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 19.05–20.05.2014 р. – Дніпропетровськ : ДІТ, 2014. – С. 129–131.
2. Удод О.А. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства / О.А. Удод // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. : зб. наук. праць, присвячених пам'яті акад. НАН України Ю.Ю. Кондуфора : у 2-х т. – К., 2004. – Т. 2. – С. 286–313; Його ж: Життя в структурі повсякденного життя українців: кілька штрихів до історії ХХ століття / О.А. Удод // Борисфен. – 2002. – № 5. – С. 27–28; Кравченко П.М. Житлово-побутові умови на індустріальних будовах України (30-ті рр. ХХ ст.) / П.М. Кравченко // Історія України: мало-відомі імена, події, факти. – К., 2001. – Вип. 16. – С. 106–114; Іваненко В.В. Біля і звитяга: ХХ століття в українському вимірі / В.В. Іваненко. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2003. – 332 с.; Козлова Н.Н. Горизонты повседневности советской эпохи / Н.Н. Козлова. – М. : Клауч-С, 1998; Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии 1920–1930 годов / Н.Б. Лебина. – СПб. : Журнал Нева ; Издательско-торговый дом Летний Сад, 1999. – 320 с.; Тяжелникова В.С. Повседневная жизнь московских рабочих в начале 1920-х годов / В.С. Тяжелникова // Россия в ХХ веке: Люди, идеи, власть / отв. ред. А.К. Соколов, В.М. Козьменко. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2002. – С. 194–218.
3. Кульчицький С.В. Становище дітей на Україні у 1931–1933 роках (Документальна розповідь) / С.В. Кульчицький, С.П. Шатагіна // Минуле України: відновлені сторінки / ред. кол. І.М. Хворостянський та ін. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 168–190; Діптан І.І. Проблема дитячої безпритульності на Україні (1919–1932 рр.) / І.І. Діптан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : республіканський міжвідомчий зб. наук. праць. – К., 1992. – Вип. 2. – С. 52–60; Зінченко А.Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 – історія України / А.Г. Зінченко. – Одеса, 2002. – 189 с.; Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. ХХ ст. : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / В.Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2001. – 221 с.; Іщенко І.В. Здобутки і прорахунки у боротьбі з аномаліями суспільства в Україні періоду непу (1921–1928) / І.В. Іщенко // Грані. – 2003. – № 3. – С. 29–30.

4. Арнаутов В.А. Голод и дети на Украине / В.А. Арнаутов. – Х. : И-во НКП, 1922. – 64 с.
5. Бем О.А. Экономическое положение государства и перспективы борьбы с детской безработицей и беспризорностью / О.А. Бем // Детская беспризорность и детский дом : сб. статей / под ред. Тиханова, Швейцера. – М., 1926. – С. 16.
6. Беспризорные и современность // Друг дітей. – Х., 1926. – № 3. – С. 16.
7. Бойко О.Д. Історія України / О.Д. Бойко. – К. : Академія, 1999. – 568 с.
8. Гусак А.А. Комсомол – помощник Коммунистической партии в борьбе с детской беспризорностью на Украине (1921–1928 гг.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 – історія України / А.А. Гусак. – Днепропетровск, 1976. – С. 5.
9. Державний архів Харківської області, ф.220, р-203, оп.1, спр.90, арк.104.
10. Маро (М.И. Левитина) Беспризорные. Социология, быт, практика работы / Маро (М.И. Левитина). – М. : Новая Москва, 1935. – С. 135.
11. Народное образование в СССР : 1917–1967 / ред. М.П. Кашин. – М. : Просвещение, 1967. – 543 с.
12. Откуда брались беспризорники // Полезная информация : орган Санкт-Петербургского регионального благотворительного фонда помощи детям-сиротам «Содействие». 2001. – 30 октября. – С. 1.

О. С. Паращевина

МЕСТО БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ В ИСТОРИИ ПОВСЕДНЕВНОСТИ УКРАИНЫ В НАЧАЛЕ 20-х ГОДОВ XX СТОЛЕТИЯ

В статье дается краткий обзор историографии, методологии исследований истории повседневности Украины 20-х гг. XX ст. Современные исторические исследования направлены на изучение повседневной жизни украинского общества, что дает возможность анализировать не только политическую историю по «официальным» источникам, но и привлечь широкий пласт неизvestных источников, кроющихся в закромах «народной истории».

Новое направление в методологии истории, которое получило название «история повседневности», изображает жизнь простого гражданина глазами этого же гражданина. Описание жилища, быта, традиций, орудий труда, одежды, фольклора, ценностей и оценок тех или иных политических и исторических событий не с временных позиций, а в момент происхождения этих событий.

История повседневности открывает возможность узнать об условиях жизни, традициях, быте разных слоев населения украинского этноса не с позиций официальных документов и идеологии, а из чувств, эмоций, высказываний и оценок, живущих в данный исторический отрезок времени.

Среди широких вопросов истории повседневности 1920-х гг. значительное место занимает аспект детской беспризорности, потому что именно в это время данная социальная аномалия приобретает угрожающие размеры. Проблема детской беспризорности длительное время замалчивалась советской историографией и изображалась как пережиток капитализма, оставленный Советскому Союзу царской Россией.

В представленной статье через призму истории повседневности исследуются исторические, социально-экономические причины, источники формирования детской беспризорности в начале 20-х гг. XX ст.

Автором определено место ребенка в истории повседневности Украины, опыт работы органов народного образования по преодолению детской беспризорности и даны воспоминания беспризорников того времени.

В исследовании уделено внимание связи голода 1921–1922 гг. с ростом детской беспризорности в Украине и первых шагах органов народного образования Украины по оказанию помощи голодающим.

Ключевые слова: история повседневности, социальные аномалии, детская беспризорность, народное образование, голод 1921 года, социально-экономические процессы, социальная защита, детский дом, методология, историография.

Olga Paraschevina

PLACE OF HOMELESS CHILDREN IN HISTORY OF EVERYDAY LIFE OF UKRAINE IN THE EARLY TWENTIES XX CENTURY

The article gives an overview of historiography, methodology of researches of history of everyday life of Ukraine in the early twenties XX century. Modern historical researches are directed on studding of everyday life of the Ukrainian society, that gives an opportunity to analyse not only political history on “official” sources but also to attract the wide layer of the unknown sources covered in the corn-bins of “folk history”.

The new direction in history methodology named “history of everyday life”, represents life of the simple citizen from the point of view of the same citizen. Description of dwelling, way of life, traditions, tools, clothing, folklore, values and estimations of one or another political and historical events not from temporal positions, and in the moment of origin of these events.

History of everyday life opens opportunity to learn about living conditions, traditions, way of life of different layers of population of the Ukrainian ethnos not from positions of official documents and ideology, but from feelings, emotions, expressions and estimations, living in this historical interval of time.

The aspect of children’s homelessness occupies a considerable place among the wide questions of history of everyday life of the 1920th because this social anomaly acquires threatening sizes at this time. Soviet historiography suppresses the problem of children’s homelessness for a long time and represents it as the vestige of capitalism, left to Soviet Union by tsar’s Russia.

The article deals with the historical, socio-economic reasons, sources of forming of children’s homelessness through the prism of history of everyday life in the early twenties XX century.

The author defined the of child’s place in history of everyday life of Ukraine, experience of the bodies of national education on overcoming of children’s homelessness and gave remembrances of homeless children of that time.

In research paid attention connection of hunger of 1921-1922 with the height of child’s neglect in Ukraine and first steps of organs of folk formation of Ukraine on helping to starving.

Key words: history of daily occurrence, social anomalies, child’s neglect, folk education, hunger of 1921, socio-economic processes, social defence, child’s house, methodology, historiography.

Отримано: 05.09.2014